

ДО ПИТАННЯ ДУХОВНОСТІ ТА ДУХОВНОЇ ЗОРІЄНТОВАНOSTІ ІННОВАЦІЙНОГО ПОСТУПУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті аналізуються теоретичні проблеми духовності та духовного виміру сучасних інновацій в системі національної вищої освіти.

Ключові слова: духовність, духовна культура, вища освіта, інновації.

Поступальний розвиток будь-якого суспільства і збереження його цілісності залежить не стільки від кількісних показників, скільки від ефективності модернізаційних заходів та якісного оновлення вже існуючої системи зі збереженням всього кращого, напрацьованого попередніми поколіннями. Численні нововведення майже в усіх галузях суспільного життя в Україні за останнє десятиріччя актуалізували необхідність з'ясування © Калінічева Г. равленості реформаційних заходів в освітній галузі, зокрема з огляду на гуманістичну спрямованість і духовний вимір інновацій у цій царині. У цьому контексті особливої значущості набуває проблема формування духовності і духовної культури студентства в процесі модернізаційного поступу національної системи вищої освіти.

З огляду на актуальність питання та з урахуванням стану сучасної наукової розробки проблеми, нами окреслені дослідницькі завдання та визначено мету даної статті, які полягають в аналізі теоретичних аспектів духовності та визначенні духовної спрямованості інноваційних зрушень у системі вищої освіти України на сучасному етапі.

Розгляд проблем духовності та духовних цінностей, започаткований ще античними мислителями, залишається в полі зору філософів до нині. Вагомий внесок у розробку вищезазначених проблем зробили представники німецької класичної філософії. Зокрема, І.Кант, який називав дух “оживляючим принципом в людині”, вважав, що духовність включає в себе не тільки пізнавальну свідомість [6, с.371]. Незаперечну наукову цінність для дослідників мають праці російських та українських філософів XIX – початку XX століття: М.Бердяєва, С.Булгакова, В.Зеньковського, І.Льїна, М.Лосського, В.Соловйова, П.Флоренського, С.Франка та інших, які містять різнопланові авторські позиції щодо проблем духовності та духовної культури, зокрема, розгляд таких ознак духовності, як милосердя, любов, совість, обов’язок, доброчесність, сором, розкаяння тощо. Висвітлення духовної проблематики в російському космізмі (К.Цюлковський, М.Федоров, В.Вернадський) тісно пов’язане з феноменом космосу, частиною якого є людина.

У західній філософії XX століття антропологічний напрям у трактуванні сутності та складових духовності репрезентовано працями У.Джеймса, В.Дільтея, Г.Плеснера, Е.Фромма; екзистенційні аспекти духовності були висвітлені в роботах С.К’єркегора, М.Марселя, Х.Ортега-і-Гассета; ідеї субстанціональності людського буття були запропоновані А.Камю, Ж.-П.Сартром. Формуванню онтологічних засад духовності сприяли міркування М.Хайдеггера про основи буття екзистенції та “філософська віра” К.Ясперса в рятувальний “поклик трансценденції”. У феноменології Е.Гуссерля проаналізовано роль свідомості в трансцендентальній суб’єктивності та творчий потенціал людського духу. Особливий інтерес мають ідеї Н.Гартмана про об’єктивний дух та співвідношення духовного і душевного світу, а також його уявлення про цінності.

Усе більшої актуальності набуває проблема духовності в сучасній неокласичній і посткласичній філософії, що пояснюється, по-перше, поглибленням антропологічної орієнтації, яка відбулась у філософії XX століття, а по-друге, прагненням віднайти вихід із загальної духовної кризи, що вразила сучасну цивілізацію. Розв’язання цієї проблеми набуло якісного нового звучання в дослідженнях останніх років, зокрема в них простежується спроба розглядати її в контексті пошуку глибинних характеристик людського буття через призму активно творчої діяльності самої людини (праці З.Антошкіної,

В.Бабушкіна, Є.Бистрицького, С.Возняка, Г.Горак, А.Гулиги, В.Горського, С.Кримського, В.Ксенофонта, С.Пролєєва, В.Табачковського, Т.Целік, А.Чернія та багатьох інших).

Провідні вітчизняні науковці та фахівці в галузі філософії, соціології, психології, політології, історії, педагогіки (В.Андрущенко, В.Астахова, І.Бех, І.Білодід, І.Бичко, М.Боришевський, М.Головатий, Л.Губерський, М.Дробноход, О.Киричук, В.Кремень, Ф.Кирилюк, С.Кримський, В.Ларіонова, М.Михальченко, В.Мовчан, І.Надольний, В.Пазенок, С.Пролєєв, В.Скотний, В.Ткаченко, В.Шинкарук та інші) приділили у своїх дослідженнях достатньо уваги широкому спектру питань, пов'язаних із методологічним обґрунтуванням сутності і змісту духовності суспільства й особистості, соціальною зумовленістю та динамікою змін ціннісних орієнтацій, особливостями формування духовної культури нації тощо.

Проте, незважаючи на достатню кількість наукових публікацій із зазначеної проблематики, потребують подальшого опрацювання й системного аналізу проблеми збереження духовності нації в транзитивному українському суспільстві, а також питання, пов'язані з формуванням духовної культури студентської молоді за умов суспільно-політичної модернізації в цілому та якісного оновлення національної системи вищої освіти на початку XXI століття зокрема. З урахуванням найближчих та віддалених наслідків глобалізаційних процесів й інформаційної революції для національних культур та їхньої самобутності, а також із метою збереження суспільних духовних цінностей вартують також уваги проблеми, пов'язані з впливом вищеназваних явищ на такий соціальний інститут як освіта.

У визначенні поняття “духовність” існує декілька наукових підходів і численна кількість авторських тлумачень даної дефініції. В енциклопедичній літературі духовність визначається як “категорія людського буття, що виражає його здатність до творення культури та самотворення”. Пояснення природи людського буття через категорії “дух” та “духовність” означає, що людина може не тільки пізнавати та відображувати навколишній світ, а й творити його. “Духовність постає як інтегральна категорія, що виражає теоретико-пізнавальну, художньо-творчу та морально-аксіологічну активність людини. У християнській антропології духовність є виразом вищого моральнісного спрямування людського буття до Бога” [16, с.179].

С.Кримський називає духовністю безперервний процес трансформування універсуму зовнішнього буття у внутрішній світ особистості на етичній основі, здатність створювати той внутрішній світ, завдяки якому реалізується самототожність людини. Він стверджує, що духовність приводить до своєрідної смислової космогонії поєднання образу світу з моральними основами особистості [9, с.21–22].

С.Пролєєв зазначає, що “дух” (духовне) – це не “регіон” людської життєдіяльності, а одне з найважливіших універсальних її визначень. Дух, духовність, духовний світ постають не просто у вигляді особливого роду явищ особистого чи суспільного життя, але, перш за все, як духовний зміст різноманітних реалій і подій людського буття [12, с.67]. Досліджуючи проблему духовності, він зауважує, що вона має декілька смислових відтінків. По-перше, духовність – це визначення духу як характеристики людини в її існуванні. По-друге, дух (феномен духовного) обіймає надзвичайно широкий спектр різних явищ – “від конкретних духовних утворень (знання, ідеал, мета тощо) до об'єктивованих, предметних і соціально-інституалізованих форм духовного життя”. Окрім цього, духовність, на думку вченого, не є буттєвою даністю, він розглядає її “...тільки як особливу форму думки” [12, с.17].

Г.Шевченко висловлює цікаву думку, що духовність – це володіння мистецтвом бути щасливим [19, с.3–15], і наголошує на тому, що “духовність особистості вміщує в собі гармонію, красу світу, моральні імперативи, єдність думок і почуттів” [20, с.7]. За баченням Ю.Білодіда, “духовність – це постійна праця над зміною й удосконаленням суб'єктивного існуючого, постійна увага до оточуючого соціального життя” [3, с.56]. В.Громов визначає духовність як форму ціннісно-орієнтаційної діяльності в моральній, релігійній та правовій сферах [4, с.137]. На думку В.Г.Федотової, духовність є тим поняттям,

яке дає змогу людині осмислити світ та своє місце в ньому на підставі глибоких гуманістичних традицій минулого. За її баченням, духовність, як якісна характеристика свідомості, що віддзеркалює пануючий тип цінностей, розкриває людину як істоту глибоко вкорінену в культуру, з високим гуманістичним потенціалом, морально стійку, із широким пізнавальним поглядом на світ [17, с.3, 4].

Ми поділяємо погляди Н.Звонок щодо рушійних сил духовного буття особи: “Джерелом внутрішньої активності в духовному житті людини постає бентежна робота совісті. Спроможність людини осмислювати саму себе як моральну проблему, активна робота совісті є безперечним свідченням духовності особистості” [5, с.12].

Ураховуючи вищевикладене, зазначимо, що дослідники різних галузей науки виокремлюють такі суттєві ознаки духовності:

- духовність як якість особистості та її основа, як прагнення до вдосконалення й досконалості, що передбачає надання переваг духовним, моральним, інтелектуальним цінностям над матеріальними (О.П.Омельченко, В.М.Піча, В.Є.Громов);

- духовність як орієнтація особистості на діяльність для інших, пошук нею моральних абсолютів (Р.А.Лівшиц, П.В.Симонов, З.В.Гіптерс, С.Гончаренко, В.А.Міжериков);

- духовність як постійна духовно-практична діяльність особистості, спрямована на зміну й удосконалення себе та існуючого оточення – світу, людства тощо (Р.А.Лівшиц, Ю.М.Білодід, В.Д.Попов);

- духовність як потреба в пізнавальній діяльності й отриманні знань, як прагнення до добра і здатність до співпереживання, уміння адекватно сприймати соціум і життя в ньому, оточуючий світ і реальні проблеми буття (В.П.Шевченко, Н.С.Звонок, С.Гончаренко, П.В.Симонов);

- духовність як прагнення особистості діяти відповідно до вищих релігійних цінностей, смислів, Бога, присутність Духа Божого в людині (Р.А.Лівшиц, В.А.Міжериков, О.Колісник);

- духовність як самореалізація особистості на основі вищих соціальних і людських цінностей (С.Б.Кримський, В.П.Андрущенко, І.А.Зязюн).

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття в глобалізованому світі виразно окреслилися дві протилежні тенденції в духовному житті людства. Свідченням першої є криза духовності, характерними ознаками якої виступають відчуження більшості населення від культурних надбань нації та засилля стереотипів масової культури. Друга, навпаки, констатує підвищення інтересу до національних традицій, історії, мови, релігії, а також прагнення частини суспільства надати власному буттю одухотворений сенс.

Характерною ознакою нинішнього часу є невідповідність матеріальних досягнень людства тим методам і засобам, якими вони втілюються в життя. В умовах меркантилізованого сьогодення, коли в суспільстві формується й запроваджується культ егоїзму та споживи і в якому “людина економічна” з її прагматизмом підпорядковує інші цінності, постає необхідність збереження духовних основ і унеможливлення духовної руйнації суспільства.

Сучасне суспільство знань вимагає нової генерації фахівців: високоосвічених, компетентних, моральних, інтелектуально розвинутих. Саме освіта гарантує індивідові забезпечення інформацією й зразками кращого практичного досвіду, а інтелект, набутий через освіту, виступає одним із важелів духовності в інформаційному суспільстві. А.Корецька вважає, що осмислення й аналіз різноманітної інформації сприяють рефлексуванню й самоідентифікації особистості, засвоєнню нею освітніх цінностей, формуванню світогляду, який “...спрямовує до цілого універсального і містить не тільки знання, а й оцінки” [7, с.8]. У зв’язку із цим В.Кремень зазначає, що фундаментальною ознакою сучасної цивілізації є орієнтація на розвиток освіти, науки і культури, на розширення інтеграційних процесів у царині духовного буття людини і суспільства. Тому вища освіта і наука виступають на сучасному етапі найважливішими складовими культурного, соціально-економічного й екологічного розвитку людства [8, с.25].

Освіта завжди була сферою цілеспрямованої й системної підготовки людини до життя на основі набутих знань, формування світогляду, ціннісних орієнтацій, навичок поведінки

та практичної діяльності, залучення до культури. Завдяки вищій освіті відбувається інтелектуальна, професійна й комунікативна самореалізація особистості. Водночас подальший розвиток сучасної освітньої галузі потребує системного оновлення на основі реального утвердження в суспільстві пріоритету загальнолюдських чинників, виходу з ізоляції та налагодження діалогу культур. Визначаючи українське суспільство як організоване, В.Андрущенко характеризує його як суспільство відродження моралі на основі культури, освіти і духовного виховання молоді [1, с.489–491]. Учений вважає, що освіта є явищем поліфункціональним: “Хоч би які основні риси (і функції) ми називали, кожна з них (як і їхня сукупність) не охопить освіту як цілісність в її сутнісному розумінні, якщо з цього поля випаде її (освіти) розуміння як духовного феномену” [2, с.5].

Соціально-економічні реформації в українському суспільстві на початку ХХІ століття детермінували новий етап модернізаційних ініціатив в освітній галузі, адже суспільні й освітні зміни взаємопов’язані й взаємозумовлені. Національна система вищої освіти має сьогодні дуалістичний характер. З одного боку, орієнтація на світові стандарти вимагає радикального оновлення, спрямованого на підготовку особистості до життя в динамічному світі та набуття нею професійних компетентностей, які б дозволили їй самореалізуватися в професійному середовищі та бути конкурентоспроможною на ринку праці. З іншого боку, завдання вищої освіти, що знаходиться на етапі модернізації, полягає у формуванні високої моральності майбутніх фахівців на основі збереження національних культурних і гуманітарних надбань, які ґрунтуються на споконвічних духовних цінностях, спираються на педагогічні традиції та враховують інновації в цій царині.

У цьому контексті вищеназвані чинники зумовлюють необхідність осмислення мети і змісту спрямованості сучасної української вищої освіти, структури і напрямків її інноваційного розвитку. Вони мають слугувати унеможливленню механічного запозичення іноземних освітніх стратегій і практик та сприяти застосуванню виважених критеріїв відбору кращого у світовому досвіді в поєднанні з національними освітніми традиціями. Ми схилиємось до думки В.Мовчан, що такими критеріями можуть бути два вихідні начала, що відкривають її ціннісний вимір та гуманістичну сутність. “Перше – це інтерес особистості у плані можливостей освіти забезпечити розвиток природних здібностей людини, відкрити їй власне покликання та можливість здійснитися у ньому і вивести її інтереси за межі суто практичних потреб у великий світ духовних багатств людства. Друге – це інтерес суспільства у сенсі творення системи освіти, що здатна забезпечити його перспективний розвиток: сформувати та реалізувати економічну, політичну, соціальну та духовну стратегії...” [11, с.162].

Обраний Україною курс на євроінтеграцію передбачає орієнтацію національної гуманітарної політики на західну систему цінностей (ідеї індивідуалізму, лібералізму, конституціоналізму, прав людини, рівності, свободи, законності, демократії, вільного ринку, відокремлення церкви від держави тощо). Водночас із західними гуманітарними цінностями в Україні поширюються і мас-стандарти, які, у свою чергу, викликають низку проблем. В умовах українського сьогодення, коли старі ідеали зазнали нищівної критики, а нових дієвих за сімнадцять років незалежності так і не було впроваджено, утворений духовний вакуум дедалі більше заповнюється масовою культурою. Як зазначає М.Чікарькова, “...в сучасній Україні володарює культ посередності, панують поверхові життєві орієнтації, низька моральна культура, девальвуються вироблені століттями духовні цінності... В нашій країні, як не сумно це констатувати, діє система усередненого вибору, і духовно вище тут найчастіше гине або деградує” [18, с.45].

З огляду на черговий етап модернізаційних заходів у системі вищої освіти України, пов’язаний із запровадженням в навчальний процес окремих західних освітніх моделей, сьогодні набуває актуальності питання щодо духовного виміру цих нововведень і наслідків для інтелектуального генофонду нації. Власне, йдеться про особистість студента: чи не втратимо ми в процесі цих експериментів індивідуальність, здатну аналітично і неординарно мислити, творчо підходити до вирішення поставлених завдань, людину з високим рівнем професійної мотивації та суспільної самореалізації, особу, яка буде жити в людському співтоваристві, поважаючи закони та керуючись моральними принципами і совістю.

На систему вищої освіти, що перебуває на стадії оновлення, уже сьогодні покладається важливе завдання, що потребує невідкладного теоретичного вивчення і практичного розв'язання: формувати засобами навчального процесу і виховання в аудиторний і в позанавчальний час не тільки високоосвіченого фахівця із широким спектром професійних компетенцій, але й порядну і моральну людину, гармонійно розвинену особистість із широтою світогляду і високим рівнем духовної культури. За баченням В.Скотного, завдання сучасної освіти полягає в поширенні її впливу на розвиток духовної культури особистості (яка поєднує розум і душу), що в підсумку стає основою не тільки формування, але й ствердження людини [14, с.327].

Як зазначає В.Кремень, формування національної освіти відбувається за умов істотних змін у духовному просторі суспільства, а це вимагає від освітян переосмислення власної світоглядної позиції, а також детермінує внесення коректив у цілі, завдання та зміст освітнього процесу [8, с.22]. Оновлення змісту освіти і виховання, на думку Н.Скотної, мусить мати гуманістичну спрямованість і втілювати в освітній процес такі чинники, як гуманізація і гуманітаризація освіти, що спираються на гнучку систему впровадження інновацій і в навчанні, й у вихованні [13, с.321].

Інноваційний поступ системи вищої освіти ставить також на порядок денний узгодження змісту освіти та принципів його побудови з надбаннями сучасної науки, забезпечення належної взаємодії освітян і науковців, власне, наближення науки до університетів. Оновлення сучасної системи вищої освіти в Україні зумовлює відродження споконвічних університетських наукових шкіл й активізацію студентської науково-дослідної роботи, яка має слугувати формуванню нової когорти майбутніх фахівців, орієнтованих на науковий пошук і неупереджений аналіз, розбудову вітчизняної науки та примноження надбань і здобутків своїх попередників.

Невирішеними на сьогодні залишаються питання, пов'язані з методами опанування знань, які мають забезпечити науковість пізнавального процесу. По-перше, ці методи мають формувати культуру мислення, а по-друге, – забезпечувати предметність знання як його відповідність істині. Такі вимоги до змісту навчальних дисциплін у системі вищої освіти пояснюються тим, що вища освіта є умовою й важливою складовою формування наукового потенціалу нації.

Оскільки формування світогляду постає провідним чинником у процесі становлення духовної культури особистості, актуальність проблем, поставлених часом, вимагає від гуманітарних наук визначення нових світоглядних орієнтацій. У цьому контексті є доцільним, на нашу думку, звернення до змістовного навантаження суспільно-гуманітарних дисциплін, що закладені до навчальних планів підготовки фахівців у системі вищої освіти, і які мають незаперечне значення в процесі формування їх світогляду і духовної культури. На думку Н.Тугай, світоглядна культура представляє собою синтез двох якостей: світогляду і культури, проте не зводиться до їхнього механічного поєднання, а є новою якістю [15, с.46]. Життєва компетенція особистості студента має базуватися на оволодінні науковими знаннями про сутність власного “Я”. Спираючись на проблемне бачення реалій буття, майбутній фахівець має сформувати етичне та філософське осмислення свого життя.

Зазначимо, що динаміка світових процесів і трансформаційних явищ в українському суспільстві за останні десятиріччя детермінували виникнення у сфері гуманітарного пізнання кількох новітніх напрямків, що потребують як об'єктивного висвітлення й неупередженого аналізу на рівні академічної науки, так і запровадження інноваційних підходів і методик у процесі їх викладання в університетському середовищі. Суспільствознавці всього світу, зазначає М.Михальченко, розпочали пошуки нових підходів до створення концепцій оцінки протистояння й взаємодії соціальних, політичних, економічних, інтелектуальних сил у глобальному масштабі [10, с.10].

Так, новітнього прочитання й інновацій у викладанні потребує всесвітня історія, особливо події ХХ століття; історія українського народу, зокрема історичні етапи державотворення; етнонаціональні та релігійні чинники світового процесу тощо. Неупереджений аналіз викладачами суспільно значущих проблем минулого і сьогодення прямо чи

опосередковано сприяє формуванню в студентської молоді громадянської свідомості, власної життєвої позиції, політичної культури й патріотизму, моральних якостей і духовних цінностей.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що нині, коли українське суспільство перебуває на стадії системного оновлення, перед освітянами стоїть нелегке завдання: учитися самим і вчити молоде покоління виживати в досить жорстких умовах сьогодення і водночас – виховувати культуру і мораль, формувати аналітичне світосприйняття і філософське ставлення до реалій буття, плекати високі духовні цінності, які стануть запорукою особистісного зростання та підґрунтям суспільного поступу. Нова парадигма освіти, спрямована на індивідуалізацію навчання й розвиток творчого потенціалу особистості, зорієнтована на найбільш сутнісну ознаку сучасного суспільства – людиноцентризм. Таким чином, національна вища освіта, що перебуває на стадії реформаційного поступу, з її кращими традиціями та сучасними інноваціями здатна забезпечити системність, цілеспрямованість і обґрунтованість у формуванні духовності студентства в сучасному її розумінні.

1. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть : досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. – К. : ТОВ “Атлант ЮЕМСі”, 2005. – 498 с.
2. Андрущенко В. Духовна сутність освіти / В. Андрущенко // Вища освіта України. – 2007. – № 1. – С. 5–10.
3. Білодід Ю. М. Духовність : сутність, структура, функції : монографія / Ю. М. Білодід. – Житомир : Редакційно-видавничий відділ ІПСТ, 2003. – 192 с.
4. Громов В. Є. Смысл і границі людської духовності : монографія / В. Є. Громов. – Дніпропетровськ : Національний гірничий ун-т, 2005. – 158 с.
5. Звонук Н. С. До проблеми філософії духовності / Н. С. Звонук // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : збірник наукових праць. – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2004. – Вип. 1. – С. 9–17.
6. Кант І. Трактати і письма / І. Кант. – М. : Наука, 1980. – 709 с.
7. Корецька А. Освіта і її духовна зорієнтованість в українському суспільстві / А. Корецька // Вища освіта України. – 2007. – № 1. – С. 36–41.
8. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти : стратегія, реалізація, результати / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 448 с.
9. Крымский С. Б. Контуры духовности : новые контексты идентификации / С. Б. Крымский // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 21–23.
10. Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М. Михальченко. – Дрогобич : ВФ “Відродження”, 2004. – 488 с.
11. Мовчан В. С. Освіта в контексті глобалізаційних процесів : моральні аспекти / В. С. Мовчан // Філософсько-антропологічні студії. – 2008. – К. : Стилюс ; Д. : ДНУ, 2008. – С. 161–167.
12. Пролеєв С. В. Духовность и бытие человека / С. В. Пролеєв. – К. : Наукова думка, 1992. – 112 с.
13. Скотна Н. Особа в розколотій цивілізації : освіта, світогляд, дії / Н. Скотна. – Львів : Українські технології, 2005. – 384 с.
14. Скотний В. Філософія освіти : екзистенція ірраціонального в раціональному / В. Скотний. – Дрогобич : Вимір, 2004. – 397 с.
15. Тугай Н. Роль суспільних наук у формуванні духовної культури інженерних кадрів / Н. Тугай // Вища освіта України. – 2007. – № 1. – С. 46–50.
16. Філософський енциклопедичний словник / [колектив авт.]. – К. : Абрис, 2002. – 741 с.
17. Человек и духовность : сборн. статей / [отв. ред. В. Г. Федотова]. – Рига : Зинатне, 1990. – 152 с.
18. Чікарькова М. Ю. Ціннісні орієнтації сучасного інформаційного суспільства та проблеми контркультури : збірник наукових праць НДІ українознавства / М. Ю. Чікарькова. – К. : Рада, 2008. – Т. 19. – С. 44–57.
19. Шевченко Г. П. Духовні цінності життя / Г. П. Шевченко // Духовність особистості : методологія, теорія і практика : збірник наукових праць / [гол. редактор Г. П. Шевченко]. – Вип. 5. – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2004. – С. 3–15.
20. Шевченко Г. П. Педагогіка духовності / Г. П. Шевченко // Духовність особистості : методологія, теорія і практика : збірник наукових праць / [гол. редактор Г. П. Шевченко]. – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2004. – Вип. 1. – С. 3–9.

The article analyzes the theoretical problems of spirituality and spiritual dimension of modern innovations in the system of higher education.

Key words: spirituality, spiritual culture, higher education, innovation.